

RÉGÉSZET ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

1.

GYENIS GYULA
HAJDU TAMÁS

EMBERRÉ VÁLÁS

*Az ember biológiai
és kulturális
evolúciója*

Budapest 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanácsa
és a Magyar Természettudományi Múzeum támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Borítóképek:

Fehérhomlokú csuklyásmajom (*Cebus albifrons*). Fotó: roy.luck

A vértesszőlősi nyakszirtecsont („Sámuel”, *Homo heidelbergensis*). Magyar Nemzeti Múzeum fotótára
Homo heidelbergensis rekonstrukció. Magyar Természettudományi Múzeum.

Fotó: Évinger Sándor és Pap Ildikó

Amud 1. koponya (*Homo neanderthalensis*). Tel Aviv University Antropológiai Gyűjteménye
Sanid típusú férfi (busman). Fotó: Mopane Game Safaris

Szakmai lektorálás: Mester Zsolt

Nyelvi lektorálás: Renner Zsuzsanna

Tördelés: Kiss Zsuzsanna

Képszerkesztés: Dóka Antal, Hajdu Tamás és Kiss Zsuzsanna

Sorozat- és borítóterv: Kaszta Móni

ISBN 978-963-9911-93-2

ISSN 2559-9577

© A szerzők és az Archaeolingua Alapítvány

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó és a szerzők engedélye nélkül.

2017

ARCHAEOLOGIA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Nyomdai előkészítés: Kiss Zsuzsanna

Borítóterv:

Nyomda: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	9
Köszönetnyilvánítás.....	11
Bevezető.....	13
A recens és fosszilis primáták (főemlősök)	15
Az emberfélék evolúciójának kutatási lehetőségei.....	15
A hominidák evolúciójának szakaszai	15
A primáták alapvető és sajátos jellegei.....	15
A primáták élőhelyei és elterjedése	17
A primáták általános mozgásformái	17
A primáták eszközhasználata	18
A primáták kommunikációja.....	19
A primátákkal kapcsolatos korai ismeretek	20
A primáták rendszerezésének története	20
A primáták mai osztályozása	21
A recens primáták rendje: <i>ordo Primates</i> (főemlősök).....	25
<i>Subordo Prosimii</i> (félmajmok)	25
<i>Infraordo Lemuriformes</i> (makiszerűek és lóriszerűek)	25
<i>Superfamilia Lemuroidea</i> (makiszerűek)	25
<i>Superfamilia Lorisoidea</i> (lóriszerűek)	27
<i>Infraordo Tarsiiformes</i> (koboldmakiszerűek)	28
<i>Superfamilia Tarsioidea</i> (koboldmakifélék).....	28
<i>Subordo Anthroipoidea</i> (valódi majmok)	29
<i>Infraordo Platyrrhini</i> (szélesorrú vagy újvilági majmok).....	30
<i>Superfamilia Ceboidea</i> (csuklyásmajom-szerűek).....	30
<i>Infraordo Catarrhini</i> (keskenyorrú vagy óvilági majmok).....	33
<i>Superfamilia Cercopithecoidea</i> (kutyafejű majmok vagy cercófszerűek).....	34
<i>Superfamilia Hominoidea</i> (emberszerűek)	40
A primáták molekuláris biológiai osztályozása	44
A primáták megjelenése	45
A fosszilizáció jelensége.....	45
A kormeghatározó módszerek	46
A molekuláris óra.....	48
A földtörténeti idők.....	49
A primáták megjelenésének elméletei	50
A primáták evolúciója.....	51
A főemlősszerűek vagy legkorábbi főemlősök megjelenése.....	51
A félmajmok megjelenése	52
A valódi majmok megjelenése és elterjedése	53
A szélesorrú (újvilági) majmok megjelenése.....	53
A keskenyorrú (óvilági) majmok megjelenése	54
A korai hominoideák megjelenése és elterjedése	56
Az afrikai korai hominoideák.....	56
Az ázsiai hominoidea leletek.....	57
Az európai hominoideák	57

A <i>Hominidae</i> család	61
A <i>Hominidae</i> család osztályozásának típusai	61
A fosszilis hominidák tér- és időbeli osztályozása, valamint régészeti kultúrái.....	61
A Praeanthropus fázis	64
Miocén, pliocén és alsó pleisztocén kori hominidák Afrikában.....	64
Kelet-Afrika geológiai és környezeti viszonyai a miocén, pliocén és alsó pleisztocén korokban	64
A korai hominidák	65
<i>Sahelanthropus tchadensis</i>	65
<i>Orrorin tugenensis</i>	65
<i>Ardipithecus kadabba</i>	65
<i>Ardipithecus ramidus</i>	66
<i>Kenyanthropus platyops</i>	66
Az <i>Australopithecus</i> nem.....	66
A kelet-afrikai <i>Australopithecus</i> leletek	68
<i>Australopithecus anamensis</i> (4,2-3,9 millió év)	68
<i>Australopithecus deyiremeda</i> (3,5-3,3 millió év).....	68
<i>Australopithecus afarensis</i> (3,9-2,9 millió év).....	68
<i>Australopithecus garhi</i> (2,5 millió év).....	69
<i>Australopithecus (Paranthropus) aethiopicus</i> (2,7-2,5 millió év).....	69
<i>Australopithecus (Paranthropus) boisei</i> (2,6-1,0 millió év).....	70
A dél-afrikai <i>Australopithecus</i> leletek	72
<i>Australopithecus africanus</i> (3,3-2,5 millió év)	72
<i>Australopithecus sediba</i> (2 millió év)	74
<i>Australopithecus (Paranthropus) robustus</i> (2-1,2 millió év).....	75
Az Archanthropus fázis	76
<i>Homo habilis</i> : az „ügyes ember”	76
<i>Homo rudolfensis</i> : a legkorábbi ember?.....	77
A <i>Homo erectus</i>	78
Az afrikai <i>Homo erectus</i>	81
Az ázsiai <i>Homo erectus</i>	82
A jávai leletek.....	82
Az ázsiai szárazföld leletei.....	85
A kínai leletek	85
A közel-keleti <i>Homo erectus</i>	87
Az indiai <i>Homo erectus</i> leletek	88
Az európai <i>Homo erectus</i> leletek	88
A <i>Homo heidelbergensis</i>	88
Az afrikai <i>H. heidelbergensis</i> leletek	89
Az európai <i>Homo heidelbergensis</i> leletek	90
Az ázsiai <i>Homo heidelbergensis</i> leletek	93
A Palaeanthropus fázis.....	95
Az első Neander-völgyi típusú leletek.....	95
A Neander-völgyi ember eredete.....	96
A Neander-völgyi típusú leletek csoportosítása és kora.....	96
Az európai Neander-völgyi típusú leletek	97
Az ázsiai Neander-völgyi típusú leletek.....	103
<i>Homo sapiens neanderthalensis</i> vagy <i>Homo neanderthalensis</i> :	
a Neander-völgyiek paleogenetikája	105
A Neander-völgyi emberek kihalása.....	107
A Neander-völgyi emberek evolúciós szerepe	108

A Neanthropus fázis.....	109
Az anatómiailag modern afrikai <i>Homo sapiens</i> leletek.....	109
Az anatómiailag modern ázsiai <i>Homo sapiens</i> leletek	111
Nyugat-Ázsia.....	111
Északkelet- és Délkelet-Ázsia	112
Az anatómiailag modern európai <i>Homo sapiens</i> leletek	114
Az anatómiailag modern amerikai <i>Homo sapiens</i> leletek	119
Az anatómiailag modern ausztráliai <i>Homo sapiens</i> leletek.....	124
Óceánia benépesülése	125
A <i>Homo sapiens</i> hominin kortársai a felső pleisztocénben	126
A denisovai ember	126
A „hobbit”	129
A <i>Homo sapiens</i> kialakulására vonatkozó elméletek	130
A korai elméletek.....	130
A policentrikus elméletek	130
A monocentrikus elméletek	133
Howells „ázsiai eredet” elmélete.....	133
Bräuer „afroeurópai sapiens” elmélete.....	133
Stringer és Andrews „kizárólagos afrikai eredet” elmélete.....	134
A molekuláris biológiai elméletek.....	135
A mitokondriális DNS és a <i>Homo sapiens</i> eredete.....	136
Az „Éva-hipotézis”	137
Y-kromoszóma vizsgálatok	139
A biológiai és a kulturális evolúció.....	141
A biológiai és a kulturális evolúció összefüggései	141
A nemi dimorfizmus	142
A születés előtti és utáni növekedés, fejlődés.....	143
A két lábon járás	145
A táplálékszerzés és a táplálékforrások	147
A kőeszközök.....	150
A korai paleolitikum kavicsiparai (3,3-1,4 millió év)	151
Az alsó paleolitikum szakóca- és kezdetleges szilánkiparai (1,4 millió-250 ezer év)	152
A középső paleolitikum szilánkiparai (250 ezer-35 ezer év).....	152
A felső paleolitikum pengeiparai (35 ezer-12 ezer év).....	153
Az agy evolúciója	153
A lakóhely.....	155
A tűz.....	156
A ruházat.....	157
A nyelv.....	158
A hitvilág: a kannibalizmus, a temetkezés és a művészet	160
A <i>Homo sapiens</i> biodiverzitása.....	169
A biodiverzitás és a modern ember földrajzi változatai	169
A földrajzi változatok biodiverzitásának néhány jellemzője.....	172
A <i>Homo sapiens</i> földrajzi változatai kutatásának története.....	178
A földrajzi változatok és a vércsoportok	179
Kísérletek a földrajzi változatok összefoglaló jellegű osztályozására.....	179
A rasszizmus	181
Vita az emberi rasszok létezéséről.....	182
A mai ember földrajzi változatai	184
Az europid földrajzi változat.....	184

A negrid földrajzi változat.....	191
A mongolid földrajzi változat.....	196
Az észak-mongolid típusok.....	196
A dél-mongolidok.....	198
Az amerindidek földrajzi változatai.....	199
Az ausztralonezid földrajzi változat.....	205
A neolitizáció.....	211
A nyugat-ázsiai élelemtermelés kezdetei.....	211
A mezőgazdasági termelés európai kezdetei.....	213
A mezőgazdasági termelés afrikai kezdetei.....	214
A mezőgazdaság kialakulása az Újvilágban.....	214
Az állatok domesztikációja.....	215
Zárszó.....	219
Felhasznált irodalom.....	221
A felhasznált ábrák forrása.....	261
A felhasznált képek forrása.....	263

ELŐSZÓ

Az emberré válás története a tudomány világának egyik legfontosabb és egyben talán legérdekesebb területe. Különösen igaz ez az 1990-es évek elejétől kezdődően, amikor a különböző földrészekeken végzett ásatásokon egyre nagyobb számban előkerülő leletanyag és egy új tudományág, a paleogenetika eredményei új távlatokat nyitottak az ember, valamint közvetlen rokonainak és elődeinek megjelenése, elterjedése és evolúciója megértésében. A paleogenetika a korábban élt emberfélék csontjaiból kivont örökítőanyagot vizsgálja. A csontmaradványokból származó örökítőanyagot összevetve a mai emberek genetikai állományával az emberfélék származási kapcsolataira, vándorlására, illetve a mai modern embernek a Földön való elterjedésére is következtetni lehet. Az ember evolúciójával foglalkozó legutóbbi ismeretterjesztő könyvet, C. Stringer és P. Andrews *Az emberi evolúció világa* című munkáját 2005-ben adta ki az Alexandra Kiadó, a témában felsőoktatási tankönyvet pedig több mint tizenöt éve jelentetett meg a Nemzeti Tankönyvkiadó Gyenis Gyula tollából. A kiadásuk óta eltelt időben előkerült és közzétett hatalmas mennyiségű leletanyag és paleogenetikai eredmény lényegesen átformálta az ember és rokonainak evolúciójáról megszerzett eddigi ismereteinket. Azonban a tudományos eredmények iránt érdeklődők ezekről csak a televízióban vetített ismeretterjesztő filmekből vagy az ismeretterjesztő folyóiratok rövid közleményeiből értesülhettek. Könyvünkkel ezt a hiányt szeretnénk pótolni.

Budapest, 2017 áprilisa

A szerzők